

MÄNSKLIGHET

Den unika människan. Finns det något unikt mänskligt som skiljer oss från alla andra djur? Daniel Helsing läser två nya böcker om människans kulturella ursprung och funderar över om bilden av vår särställning i själva verket är destruktiv.

A

Att människan intar en särställning i naturen verkar vara svårt att komma ifrån – som ingen annan art förändrar vi för närvarande atmosfärens sammansättning, fördelningen av arter, ja själva villkoren för livet på jorden. Hur hamnade vi här?

Det finns många delsvårigheter på den frågan. Jordbrukssamhället uppkom och befolkningen ökade. Fossila bränslen upptäcktes och med dem följde ytterligare befolkningsökning och industriell matproduktion. Men svaret verkar också kunna sökas i mer artspecifika egenskaper och förmågor. För forskare som intresserar sig för människans evolution har samarbete, gemensam uppmärksamhet ("shared attention" på engelska) och generationsöverskridande kultur seglat fram som huvudkomponenter i förklaringen till varför vi är så "lyckade", evolutionärt sett.

Historiskt sett har filosofer och forskare försökt isolera enskilda egenskaper som särskiljer oss från de övriga djuren – förmågor som moral, rationalitet, intelligens, redskapsanvändning och empati. Men ju mer forskarna har studerat andra djur, desto svårare har det varit att försvara särställningen hos dessa förslag. Två svenska forskare försöker i två nya böcker sätta fingret på det unikt mänskliga. Patrik Lindenfors tar ett brett grepp i "Det kulturella djuret" och diskuterar forskningsläget kring människans evolution, medan Sverker Johansson fördjupar sig i språkets utveckling i "På spaning efter språkets ursprung". Både Johansson och Lindenfors menar att det är möjligt att urskilja något som är unikt mänskligt, även om det unikt mänskliga är en produkt av många egenskaper som samverkar.

För Johansson är det språket som särskiljer oss från de övriga djuren. I sin bok tar han spjörn mot stora namn som Noam Chomsky och Steven Pinker, som antingen har förmodat att språket kom till plötsligt genom ett evolutionärt språng (Chomsky) eller går att hänföra till en "språkinstinkt" (Pinker). Johansson argumenterar istället för att språkets uppkomst och ut-

veckling bäst kan förklaras genom utvecklingen av andra, mer grundläggande egenskaper. Han lyfter särskilt fram hjälpsamhet och begrepp som nycklar till språkets uppkomst. Tack vare förmågan till tillit och samarbete samt abstraktion och en "levande tankevärld" kunde språket födas och utvecklas. Och han är noga med att påpeka att det utvecklades gradvis, över hundratusentals år, inte plötsligt.

För Lindenfors är det unikt mänskliga något som hänger samman med språket, nämligen det han kallar generell sekvenshantering. Det handlar om förmågan att kunna urskilja, minnas och utföra sekvenser av information eller beteenden. I sådana sekvenser är ordningen avgörande för betydelsen. Detta gäller allt från ordningen på ord i meningar till ordningen på handlingar i ritualer. En del andra djur kan visserligen skilja på sekvenser, men att kunna utföra dem och minnas dem, särskilt sådana som är ordnade tidsmässigt, verkar vara förbehållet människan. Denna förmåga möjliggör i sin tur inte bara språket, utan även komplicerad kunskap generellt, inklusive avancerad kultur och förmågan att ta till sig kunskap genom social inlärning.

Vetenskapen om människans evolution är ett laddat ämne. De kontroversiella frågorna om arv och miljö är oundvikliga. Både Johansson och Lindenfors menar att själva frågan behöver omformuleras. Johansson skriver: "I grund och botten är dock frågan *Arv eller miljö?* felställd; det är helt uppenbart att det inte handlar om antingen-eller. Ingendera ytterlighetsposition är vetenskapligt rimlig för någon enda icke-trivial mänsklig egenskap, inte heller språket." Det handlar istället om ett invecklat och till stora delar ännu outrett samspel, där arvet möjliggör miljön och miljön i sin tur påverkar arvet. Båda författarna betonar att vetenskapen (ännu) inte har alla svar; det är väldigt mycket vi inte vet. Och jämfört med hur tongångarna har gått bland en del andra evolutionära tänkare i det förflutna tillmäter Johansson och Lindenfors kultur och sociala normer stor be-

SKRIBENT

DANIEL HELSING

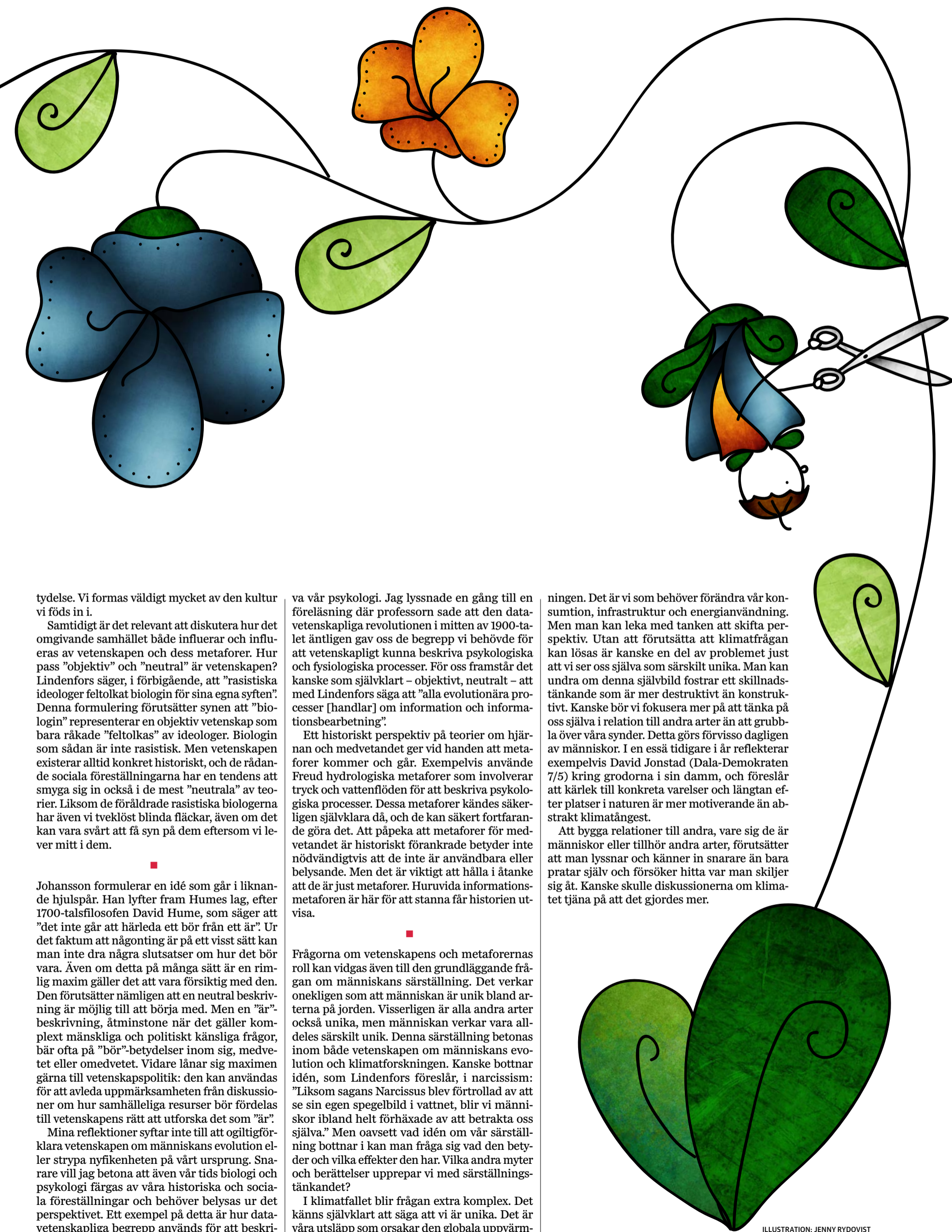
doktorand i litteraturvetenskap vid Lunds universitet

Sverker Johansson. På spaning efter språkets ursprung. Natur och kultur.

Patrik Lindenfors. Det kulturella djuret – Om människans evolution och tänkandets utveckling. Ordfront.

tydelse. Vi formas väldigt mycket av den kultur vi föds in i.

Samtidigt är det relevant att diskutera hur det omgivande samhället både influerar och influeras av vetenskapen och dess metaforer. Hur pass "objektiv" och "neutral" är vetenskapen? Lindenfors säger, i förbigående, att "rasistiska ideologer feltolkat biologin för sina egna syften". Denna formulering förutsätter synen att "biologin" representerar en objektiv vetenskap som bara råkade "feltolkas" av ideologer. Biologin som sådan är inte rasistisk. Men vetenskapen existerar alltid konkret historiskt, och de rådande sociala föreställningarna har en tendens att smyga sig in också i de mest "neutrala" av teorier. Liksom de föråldrade rasistiska biologerna har även vi tveklöst blinda fläckar, även om det kan vara svårt att få syn på dem eftersom vi lever mitt i dem.

Johansson formulerar en idé som går i liknande hjulspår. Han lyfter fram Humes lag, efter 1700-talsfilosofen David Hume, som säger att "det inte går att härleda ett bör från ett är". Ur det faktum att någonting är på ett visst sätt kan man inte dra några slutsatser om hur det bör vara. Även om detta på många sätt är en rimlig maxim gäller det att vara försiktig med den. Den förutsätter nämligen att en neutral beskrivning är möjlig till att börja med. Men en "är"-beskrivning, åtminstone när det gäller komplext mänskliga och politiskt känsliga frågor, bär ofta på "bör"-betydelser inom sig, medvetet eller omedvetet. Vidare lånar sig maximen gärna till vetenskapspolitik: den kan användas för att avleda uppmärksamheten från diskussioner om hur samhällsliga resurser bör fördelas till vetenskapens rätt att utforska det som "är".

Mina reflektioner syftar inte till att ogiltigförklara vetenskapen om människans evolution eller strypa nyfikenheten på vårt ursprung. Snarare vill jag betona att även vår tids biologi och psykologi färgas av våra historiska och sociala föreställningar och behöver belysas ur det perspektivet. Ett exempel på detta är hur datavetenskapliga begrepp används för att beskri-

va vår psykologi. Jag lyssnade en gång till en föreläsning där professorn sade att den datavetenskapliga revolutionen i mitten av 1900-talet äntligen gav oss de begrepp vi behövde för att vetenskapligt kunna beskriva psykologiska och fysiologiska processer. För oss framstår det kanske som självklart – objektivt, neutralt – att med Lindenfors säga att "alla evolutionära processer [handlar] om information och informationsbearbetning".

Ett historiskt perspektiv på teorier om hjärnan och medvetandet ger vid handen att metaforer kommer och går. Exempelvis använde Freud hydrologiska metaforer som involverar tryck och vattenflöden för att beskriva psykologiska processer. Dessa metaforer kändes säkert självklara då, och de kan säkert fortfarande göra det. Att påpeka att metaforer för medvetandet är historiskt förankrade betyder inte nödvändigtvis att de inte är användbara eller belysande. Men det är viktigt att hålla i åtanke att de är just metaforer. Huruvida informationsmetaforen är här för att stanna får historien utvisa.

Frågorna om vetenskapens och metaforernas roll kan vidgas även till den grundläggande frågan om människans särställning. Det verkar onekligen som att människan är unik bland arterna på jorden. Visserligen är alla andra arter också unika, men människan verkar vara alldeles särskilt unik. Denna särställning betonas inom både vetenskapen om människans evolution och klimatforskningen. Kanske bottenar idén, som Lindenfors föreslår, i narcissism: "Liksom sagans Narcissus blev förtrollad av att se sin egen spegelbild i vattnet, blir vi människor ibland helt förhäxade av att betrakta oss själva." Men oavsett vad idén om vår särställning bottenar i kan man fråga sig vad den betyder och vilka effekter den har. Vilka andra myter och berättelser upprepar vi med särställningstänkandet?

I klimatfallet blir frågan extra komplex. Det känns självklart att säga att vi är unika. Det är våra utsläpp som orsakar den globala uppvärm-

ningen. Det är vi som behöver förändra vår konsumtion, infrastruktur och energianvändning. Men man kan leka med tanken att skifta perspektiv. Utan att förutsätta att klimatfrågan kan lösas är kanske en del av problemet just att vi ser oss själva som särskilt unika. Man kan undra om denna självbild fostrar ett skillnadstänkande som är mer destruktivt än konstruktivt. Kanske bör vi fokusera mer på att tänka på oss själva i relation till andra arter än att grubbla över våra synder. Detta görs förvisso dagligen av människor. I en essä tidigare i år reflekterar exempelvis David Jonstad (Dala-Demokraten 7/5) kring grodorna i sin damm, och föreslår att kärlek till konkreta varelser och längtan efter platser i naturen är mer motiverande än abstrakt klimatångest.

Att bygga relationer till andra, vare sig de är människor eller tillhör andra arter, förutsätter att man lyssnar och känner in snarare än bara pratar själv och försöker hitta var man skiljer sig åt. Kanske skulle diskussionerna om klimatet tjäna på att det gjordes mer.